

УДК 94(477.8=162.1)“192”: 316.647.8(=161.1):070.487

ОБРАЗ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ (СРСР) НА СТОРІНКАХ ПОЛЬСЬКОГО САТИРИЧНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖУРНАЛУ “SZCZUTEK”

Зоя БАРАН

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
e-mail: zoja_baran@ukr.net*

У статті крізь призму вміщених на сторінках польського часопису міжвоєнного часу “Szczutek” матеріалів сатиричного характеру аналізується ставлення поляків Галичини до радянської Росії (СРСР), простежується актуалізація давніх стереотипів про росіян та формування нових уявлень про радянську дійсність.

Ключові слова: більшовик, О.Брусилов, В.Ленін, голод 1921–1923 рр., політична сатира, польсько-радянська війна 1920 р., радянська геральдика.

Важливу роль у житті суспільства як засіб масової інформації, агітації та пропаганди завжди відігравала періодична преса. Вона дає змогу, з одного боку, вивчати події суспільно-політичного та культурного життя досліджуваного періоду, а з другого – передає суспільній настрій того часу, віддзеркалює емоційні та ідеологічні орієнтації соціуму. При цьому вагомим джерелом відомостей є не лише періодичні органи тих чи інших політичних сил, а й сатирично-гумористичні часописи. Публікації на сторінках таких часописів є цінним джерелом для відтворення мистецького життя міста, ставлення містян до подій внутрішнього та міжнародного життя, розуміння динаміки міжнародних відносин, формування та розвитку стереотипів тощо. На різних етапах історичного поступу образи “інших”, що формуються у колективній свідомості народів, виконують неоднакові функції. Позитивні чи негативні, вони інколи відходять у тінь, але не зникають, а при відродженні старих антагонізмів можуть відновитись, актуалізуючи призабуті образи та стереотипи. За таких обставин образ “чужого” здатний трансформуватися в образ “ворога”. Історичний зміст бінарних опозицій “я – інший”, “ми – вони”, “свій – чужий”, пов’язаних з процесами конструювання ідентичності, є важливим для розкриття специфіки самосвідомості та культури народу, що їх формує. Насамперед, він залежить від конкретної історичної ситуації. Перший польський сатиричний часопис був заснований 1828 р. у Варшаві під назвою “Motyl”¹.

Нові суспільно-політичні реалії ХХ ст. створили сприятливий ґрунт для бурхливого розвитку політичної сатири. У міжвоєнній Польщі такі видання були особливо

¹ Tadeusiewicz H. “Motyl” 1828–1831 – Warszawskie czasopismo literacko-rozrywkowe // Rocznik Historii Czołopiśmiennictwa Polskiego. 1972. T.11. N3. S.329–342 pdf

популярними², оскільки з меншою небезпекою для дописувачів давали змогу акцентувати увагу читачів на найгостріших проблемах суспільства. Львів став одним із центрів поширення такого виду періодичних видань, а одним із найпопулярніших³ – журнал “Szczutek”⁴, перший номер якого надруковано у Львові ще далекого 1869 р. Видання часопису тричі відновлювалося: 1901, 1918 та 1934 рр.

Публікації на сторінках часопису “Szczutek” не були предметом зацікавлення вітчизняних дослідників, які головню займалися вивченням української преси Галичини міжвоєнного часу⁵ та польських політичних часописів⁶. Польські дослідники преси ХІХ–ХХ ст. Єжи Яровецький та Міхал Кузьмінський лише означили проблематику часопису⁷. Принагідно деякі сюжети “Szczuteka” згадуються у монографії познанського вченого Олафа Бергманна, в якій досліджується іконографічна сатира на сторінках польських сатиричних часописів міжвоєнного часу⁸. Зокрема, автор здійснив статистичний аналіз тем, які стали предметом обговорення на сторінках “Szczuteka” у 1919–1920 рр., справедливо відзначивши домінування економічних та суспільних проблем⁹.

У даній статті висвітлюється відображення радянської Росії (СРСР) на сторінках львівського тижневика “Szczutek”. Видання спеціалізувалося на політичній сатирі, яка, з одного боку, відтворювала настрої суспільства та наявні стереотипи, а з другого – впливала на громадську думку, формуючи нові уявлення на порушуваних публіцистами теми. Позаяк у міжвоєнний час головними ворогами відновленої польської держави надалі залишалися Німеччина та Росія, то сюжетна лінія щодо двох недругів польської нації – з заходу та зі сходу – посіла особливе місце в політичній сатирі. Головною аудиторією журналу, безумовно, були “свої”, тому репрезентація “чужих” мала на меті насамперед акцентувати увагу на негативних сторонах образу “іншого”, вибудувати свого роду кордон між “своїми” та “чужими”. До останніх автори публікацій відносили не лише Росію та її мешканців, а й інші країни та їхніх очільників, образи яких представлені на сторінках журналу.

У публікаціях перших років об'єктом сатири були внутрішньополітичне життя Росії та польсько-радянська війна 1920 р. Видання вмістило карикатури на тогочас-

² За даними польського дослідника Олафа Бергманна, у міжвоєнній Польщі виходило близько 20–25 сатиричних видань (Bergmann O. “Prawdziwa cnota krytyk się nie boi...”: karykatura w czasopismach satyrycznych Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, 2012. S.26).

³ Jarowski J. Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne we Lwowie w latach 1918–1939 // Rocznik historii prasy polskiej. Tom XI. Wrocław, 2008. Zeszyt 12. S.31.

⁴ Szczutek – прямого перекладу цього слова в українській мові немає, означає “той, що дразнить, дає щигля”. Видання журналу започатковано у Львові у 1869 р. за редакцією Ліберата Заячківського, котрий обрав собі псевдонім “Szczutek” і підписував ним свої публікації. Видання тижневика припинено 1896 р., в 1901р. знову відновлено (виходив до початку Першої світової війни). Літературними редакторами часопису в різний час були Станіслав Василевський, Генрік Зберчовський, Казімеж Грус.

⁵ Сніцарчук Л.В. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. ХХ ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості. Львів, 2001.

⁶ Кравченко С. Періодичні видання Польщі 20-30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. Луцьк, 2009.

⁷ Jarowski J. Prasa we Lwowie w okresie Dwudziestolecia Międzywojennego: (wprowadzenie do tematu) // Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. 1993. 32/4. S.54; Kuzminski M. Prasa satyryczna i humorystyczna w XIX i XX wieku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reporterzy.info/224,prasa_satyryczna_i_humorystyczna_w_XIX_i_XX_wieku.html

⁸ Bergmann O. “Prawdziwa cnota krytyk się nie boi...”: karykatura w czasopismach satyrycznych Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, 2012.

⁹ Ibid. S.61, 77.

них політичних діячів Володимира Леніна¹⁰, Лева Троцького, Семена Будьонного¹¹. Особливим сарказмом відзначалася розповідь про військові “досягнення” генерала Олексія Брусилова, якому вклали в уста таке пояснення щодо поразок у трьох битвах¹² з поляками: “першу не виграв, другу – мій суперник не програв; а третю – мав вже виграти, але мій суперник на це не погодився”¹³. Перемога польських військ у протистоянні з більшовиками, а саме “диво над Віслою”, неодноразово опинялась у центрі уваги дописувачів часопису. Автори публікацій нагадували співвітчизникам про символічність Бельведеру, де напередодні вирішальної битви з російськими військами 1920 р. відбувалася нарада командирів польських військ (зрештою, Варшавський договір про союз Ю.Пілсудського з С.Петлюрою також був підписаний у квітні 1920 р. у Бельведері). Так, описуючи участь міжнародних делегацій у Генуезькій конференції у квітні–травні 1922 р., на якій обговорювалися шляхи економічного відродження Центральної та Східної Європи, а також розвиток відносин з радянською Росією, автор пародії, для розкриття свого бачення ролі та намірів країн-учасниць, розмістив їх у готелях з відповідними назвами¹⁴: так, главу французької місії Раймонда Пуанкаре він поселив у готель “Розкішна ілюзія”, спостерігача від США – “Без турбот”, німецьку делегацію – “Залиш надію”, представника радянської Росії – у “Бельведері”.

Одним із потужних засобів формування історичного образу ворога стала сатирична графіка. Художники для створення образу Росії використовували зображення орла та ведмедя. Так, радянська геральдика представлена двоголовим орлом у лещатах більшовиків з підписом “Наплевать. Все равно”¹⁵. Польсько-радянську війну 1920 р. карикатуристи часопису представили як перемогу польського рицаря над російським ведмедем¹⁶ (рис. 1).

У вірші “Російський орел”¹⁷ йдеться про дві короновані голови в орла, одна з яких дивиться в Маньчжурію (на схід), а друга – в бік Польщі (на захід)¹⁸. Але часи змінилися: орел загубив корони, а зрештою, втратив і голову. Загалом автори неодноразово наголошували на самознищенні Росії. Так, визначаючи відмінність між Наполеоном і Леніним, автор замітки наголосив: Наполеон привів до Березино¹⁹ кільканадцять народів на винищення Росії з заходу, а Ленін – зі сходу²⁰. Під таким кутом

¹⁰ Szczutek. 1919. 19.01.

¹¹ Ibid. 1920. 27.09. 11.10.

¹² У травні 1920 р. О.Брусилов очолив Особливу раду при головнокомандувачу збройними силами Радянської республіки, котра виробляла рекомендації з метою зміцнення Радянської армії. Три битви, про які згадує часопис, очевидно, стосувалися подій радянсько-польської війни 1920 р. Перша – квітень–травень, коли внаслідок польсько-українського походу на Київ Червона Армія відступила; друга – червень–липень, коли виникла загроза захоплення Варшави внаслідок радянського контрнаступу; третя – серпень – вирішальна битва під Варшавою та поразка радянських військ, так зване “диво над Віслою”.

¹³ Szczutek. 1921. 08.01. S.6.

¹⁴ Ibid. 1922. 27.04. S.4.

¹⁵ Szczutek. 1922. 14.09. S.1.

¹⁶ Ibid. 1921. 08.01. S.8.

¹⁷ Ibid. 1920. 20.09. S.7.

¹⁸ Очевидно, автор мав на увазі, з одного боку, колоніальну політику царської Росії на Далекому Сході в XIX – на початку XX ст. (1898 р. Росія придбала Ляодунський півострів, який з прилеглими територіями, під назвою Квантунська область, було включено до складу імперії), а з другого – її участь у поділах Речі Посполитої та відповідну політику на окупованих польських теренах.

¹⁹ У листопаді 1812 р. під Березино відбулася французько-російська битва, внаслідок якої головні сили Наполеона були розгромлені, що фактично означало провал російської кампанії.

²⁰ Szczutek. 1919. 09.11. S.6.

розшифрована й аббревіатура “РСФСР”: “Росія сама фатум собі робить”²¹. Оцінку внутрішньополітичного розвитку Росії містить також наведене порівняння назв літературних творів різних народів. При цьому відзначається їх пророчий характер: Росія – “Ідіот” (Ф.Достоевського); Німеччина - “Грабіжники” (Ф.Шіллера); українці – “Гайдамаки” (Т.Шевченка). Щоправда, дописуваач застерігає, аби хтось до переліку не додав: Польща – “Лялька” (Б.Пруса)²².

Рис.1

Автори публікацій висміювали “месіанські” прагнення Росії, а саме її ідею світової революції, зазначаючи, що це приведе країну до загибелі²³. Так, у вірші “Більшовикам” наголошується: “І ви нас хочете навчати свободи, ви, які до цього часу перебували у рабстві? Ви, які не можете жити без тирана? Ленін – новий прояв лжецаря ... Оце раб іде визволяти народи”²⁴. Наголошували автори і на лицемірстві Росії в міжнародних питаннях. Так, у замітці “Вивчай мови”²⁵ автор переповідає сон одного німця про те, як над Берліном літають французькі літаки. Свій сон той розповів сусідові, і несподівано це викликало непередбачувану реакцію: вже наступного дня німці уклали угоду з Польщею проти Франції, а міністр освіти розпорядився вивчати в школах французьку мову, керуючись японською приказкою: “Знай мову свого ворога”. У Франції підпи-

²¹ Szczutek. 1922. 06.04. S.2.

²² Ibid. 1919. 19.01. S.3.

²³ Ibid. 1920. 18.07.

²⁴ Ibid. 1919. 19.01. S.2.

²⁵ Ibid. 1934. 25.05. S.4.

сано договір з Італією проти Німеччини та Польщі, а міністр освіти наказав вивчати в школах німецьку та польську мови. Натомість, висновок радянської влади приголомшив усіх: досконало орієнтуючись в європейській ситуації, СРСР уклав договори з Німеччиною проти Франції; з Польщею – проти Чехословаччини; з Італією – проти Німеччини; з Францією – проти Польщі, а нарком освіти видав указ вивчати німецьку, французьку, чеську і польську мови.

Загалом у публікаціях “Szczuteka” росіянин постає перед читачем у вкрай непривабливому світлі. Зазвичай, він зображений як пияк²⁶, людина неохайна, жорстока, яка живе в постійному бруді. Так, під карикатурою “Денікінці у Львові”²⁷ вміщено підпис: “А й справді, Львів – це справжнє російське місто, таке ж брудне, як всі наші міста”.

Ще одна тенденція у репрезентації радянської Росії – експлуатація образу “жидокомуни”, утвердження стереотипу, що саме євреї найбільше підтримують більшовиків. Це свідчить про те, що образ ворога формувався не на русофобії, а на антисемітизмі (на багатьох карикатурах зображена зірка Давида).

Автори публікацій та графічних зображень доволі яскраво представляли жахи життя в радянській Росії²⁸. Лицемірство більшовицької ідеології розкрито в сатиричному коментарі під назвою “Вільний переклад”²⁹. На запитання, як звучать більшовицькою мовою слова “рівні, тасмні, прями...” (очевидно, автор мав на увазі вибори), прозвучала така відповідь: “молчать, слухать, не рассуждать!”. У діалозі “Звідки назва більшовики?” батько пояснив синові походження слова від “більше”. Хлопчик зрозумів це пояснення таким чином, що тепер більшовикам можна красти і грабувати *ще більше*, ніж раніше³⁰. Терор у радянській країні красномовно представлений у тезі: якщо не загинув від “чрезвычайки”³¹, то загинеш від політичного урядування³².

Авторський колектив часопису не оминув увагою згубну економічну політику більшовиків, наслідком якої став голод 1921–1923 рр., що охопив хліборобські регіони колишньої Російської імперії – Поволжя, Північний Кавказ та південь України³³. У публікаціях підкреслювалося, що цей факт тривалий час замовчувався владою та, незважаючи на страждання мільйонів людей, зусилля більшовиків спрямовувалися передусім не на подолання наслідків голоду, а на недопущення послаблення правлячого режиму. Одна з карикатур, вміщена в січневому номері 1921 р., презентувала радянську делегацію під час мирної конференції у Ризі³⁴ – у підписі до неї зазначалося, що більшовицькі делегати не поспішають з укладенням угоди, бо нічне життя в Ризі значно приємніше, ніж “в темній Москві чи у голодному Петербурзі”.

²⁶ Szczutek. 1920. 27.09. S.1; 1922. 29.03. S.1.

²⁷ Ibid. 16.04. S.8. Дана публікація, очевидно, мала на меті відобразити ймовірні наслідки підписаного у листопаді та грудні 1919 р. сепаратного договору між УГА та Збройними силами Півдня Росії, за умовами якого Галицька армія переходила на бік Добровольчої армії Денікіна (*Шанковський Л.* Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Львів, 1999. С.246).

²⁸ Szczutek. 1922. 01.06. S.1.

²⁹ Ibid. 1920. 27.09. S.2.

³⁰ Ibid. 22.08. S.7.

³¹ Йдеться про Всеросійську надзвичайну комісію – орган Радянської держави, створений за ініціативою В.Леніна (очолюваний Ф.Дзержинським) з метою організації боротьби проти контрреволюційних злочинів. Діяла упродовж 1918–1922 рр. (Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии 1917–1921 гг. Сборник документов. Москва, 1958).

³² Ibid. 1922. 22.06. S.12.

³³ Ibid. 12.10.

³⁴ Ibid. 1921. 22.01. S.8.

Загалом жанр карикатури дає змогу викривати вади конкретного явища, акцентувати на його найгірших рисах. Так, рисунок під назвою “Експлуатація лісу в Більшовії”,³⁵ на якому зображений усміхнений більшовик на тлі численних хрестів та гробів, доповнений таким підписом: “Сільськогосподарське виробництво у нас зменшилося; це правда! Зате експлуатація лісів надзвичайно зросла” (рис. 2).

Рис.2

Одна з карикатур – “Новий рік у Більшовії”³⁶ – представляє розп’яту жінку з написом на хресті “РСФСР”, під ним маса черепів і підпис, частину якого становлять слова з промови Леніна: “Більшовицька Росія вітає Новий Рік з “відкритими руками” (рис. 3). Ще в одній замітці автор наголошує: “Що може англієць за 1 фунт стерлінга. На Батьківщині – їсти переоцінений обід, у Парижі – вечерю разом з гарним поцілунком; у Німеччині – наїстися досхочу; у Польщі – заплатити обіди на місяць наперед; у Більшовиччині – оплатити обіди аж до смерті – голодної”³⁷. Дотепним є коментар до російського слова “товарищи” – на сторінках часопису воно розшифроване як “товарищи”³⁸. Один з дописувачів робить узагальнення: більшовики у прагненні рівності досягли свого ідеалу: “Усі не мають що їсти і всі ходять голі”³⁹.

Після утворення у грудні 1922 р. СРСР тональність публікацій не змінилася. Так, у замітці “Подорож по СРСР”⁴⁰ автор намагався передати те почуття страху, яке охоплювало кожного, хто опинявся у цій країні. Сатирик наголошував, що перед поїздкою до СРСР іноземець зазвичай писав заповіт, побоюючись за своє життя; знаючи, що в цій країні кожен його крок контролюватимуть, змушений постійно обманювати, висловлювати захоплення економічним і культурним “розвитком” радянської держави.

³⁵ Szczutek. 1922. 14.09. S.9.

³⁶ Ibid. 04.01. S.13.

³⁷ Ibid. 06.07. S.4.

³⁸ Ibid. 1921. 25.08. S.6.

³⁹ Ibid. S.5.

⁴⁰ Ibid. 1925. 04.06. S.5, 12.

Економічним “успіхам” СРСР присвячена також карикатура під назвою “Промислова Більшовія”⁴¹. На ній зображені оселедець, горілка, хутро звіра. Під рисунком підпис: “Радянський павільйон на Східних торгах у Львові”. Цікавою є підбірка образів для характеристики російського, польського, німецького, американського фільмів, яка розкриває уявлення автора замітки про ту чи іншу країну. Так, для аналізу сценічної постановки російського фільму використані наступні символи: капіталіст, комуніст, провокатори, прокурор, переворот, п’ятирічка, жилетка, балалайка, решта – заборонено радянською цензурою⁴².

Рис.3

Отже, у сюжетах графічних зображень та численних дописів можна виокремити образи орла та ведмеда; більшовицьку ідеологію та життя у радянській Росії, що представлені через картини голоду, злиднів і терору. Очевидно, негативною репрезентацією радянської Росії дописувачі часопису намагалися довести, що остання не належить до тієї ж цивілізаційної формації, що Польща, яка перебуває на вищому рівні культурного розвитку. Головними читачами журналу були “свої”, представленням же “чужих” автори мали на меті сформувані нові або легітимізувати наявні стереотипи, показати своє ставлення до нової влади в радянській Росії. Це було особливо важливо з огляду на те, що Польща опинилася в ролі водорозділу між Сходом і Заходом, який тривалий час дивився на Росію значною мірою очима Польщі.

⁴¹ Szczutek. 1925. 29.10. S.4.

⁴² Ibid.1934. 09.06. S.6.

**THE IMAGE OF THE SOVIET RUSSIA (USSR)
ON THE PAGES OF THE POLISH SATIRICAL
AND POLITICAL JOURNAL "SZCZUTEK"**

Zoya BARAN

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000
Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
e-mail: zoja_baran@ukr.net*

The article focuses on the attitude of the Polish people in Galicia towards the Soviet Russia (USSR) in the light of the materials of satirical character published on the pages of the Polish inter-war journal "Szczytek". Additionally, the actualization of old stereotypes about Russians and the formation of new images of the Soviet realities are explored.

Key words: Bolshevik, O.Brusilov, V.Lenin, Famine 1921–1923, political satire, Polish-Soviet War in 1920, Soviet heraldry.

**ОБРАЗ СОВЕТСКОЙ РОССИИ (СССР)
НА СТРАНИЦАХ ПОЛЬСКОГО
САТИРИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА "SZCZUTEK"**

Зоя БАРАН

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000
Кафедра новой и новейшей истории зарубежных стран
e-mail: zoja_baran@ukr.net*

В статье на основе материалов польского сатирического издания "Szczytek" межвоенного периода анализируется отношение поляков Галиции к советской России (СССР), прослеживается актуализация старых стереотипов о россиянах и формирование новых представлений о советской действительности.

Ключевые слова: большевик, О.Брусиллов, В.Ленин, голод 1921–1923 гг., политическая сатира, польско-советская война 1920 г., советская геральдика.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16
Прийнята до друку 31.10.16